

Beszélgetés Daniele Conversivel

- *Hogyan került a nacionalizmus kutatómunkájának homlokterébe? Mi ennek a választásnak a személyes háttere, motivációja?*

- Kutatói pályámra visszatekintve elmondhatom, hogy érdeklődésem a nacionalizmus iránt viszonylag későn ébredt fel. Ez azzal is magyarázható, hogy pályafutásom legelején családi hátterem és a korszellem megakadályozott abban, hogy a nacionalizmust elfogulatlanul elemezhessem, hisz körülöttem minden arra utalt, hogy ezt a jelenséget, úgy, ahogy van, riasztó borzadálynak tekintsem.

Liberális olasz értelmiségi családban nevelkedtem. Apám ismert atomfizikus volt, anyám festőművész. Tizenöt éves koromig teljesen az olasz 'magaskultúrában' éltem, anélkül azonban, hogy az Olaszországban létező különféle kultúrákról bármit is tudtam volna. Így történhetett, hogy bár kulturálisan nyitott közegben nevelődtem, a nem olasz kultúrákkal való találkozásom első külföldi utazásaimhoz kötődik, ami azután az Olaszországban élő más kultúrák iránt is nyitottá tett. Egyetemi éveim alatt megjártam Közép-Ázsia egy részét, Indiát és Észak-Afrikát, majd a jugoszláv határ mellett voltam katona egy évig. Kelet-Európában több, akkor még kommunista országban is jártam. Utazásaim során elsősorban a kisebbségi, illetve a valamilyen módon kihalással fenyegetett kultúrákra kezdtem felfigyelni. Ezen belül azok a kulturális törekvések, jelenségek vonzottak - kisebbségi nyelvhasználat és nyelvújítási mozgalmak, népzene és népi kultúra -, amelyeket gyakran a nacionalizmus kísérőjelenségeinek tekintenek

Ami azután elvezetett a nacionalizmus vizsgálatához, az azon megfigyelésem volt Spanyolországra, szűkebben a katalán és baszk területre vonatkozóan, hogy a francoizmus bukását követően a regionális kultúrák tüneményes gyorsasággal feléledtek. Ennek kapcsán egyre jobban felfigyeltem e regionális mozgalmak politikai gyökereire, azaz arra, hogy ezek a megújulási mozgalmak milyen politikai célokat kívántak megvalósítani a nacionalizmus által. Olasz diplomadolgozatomban szociolingvisztikai szempontból elemeztem a katalán nyelv nyolcvanas évekbeli újjászületését a Franco-diktatúra alatti csaknem negyvenéves betiltása után.

- *Miért éppen Spanyolországra és a katalán nyelvre esett a választása?*

- Ennek elsősorban személyes vonatkozásai vannak, amelyek első spanyolországi utamhoz fűződnek. Ez egybeesett a Franco-diktatúra végével. A hangulat hihetetlenül lelkes volt az országban, s mindenkit, akivel talákoztam, nyitottnak és bizakodónak találtam. Ez igen megragadott. Ugyanakkor feltűnt, hogy a katalánok és baszkok esetében a külföldiekkel szembeni barátságos viselkedés a nemzeti identitás erőteljes hangsúlyozásával párosult. Érdekesnek találtam, hogy ez az erőteljes nemzettudat inkább a rendszerrel, mintsem más etnikumokkal szemben nyilvánult meg. Végül pedig választásomat az is befolyásolta, hogy a legtöbb olasz unokatestvérnek tekintette a spanyolokat. Így is volt ez mindaddig, amíg a tömeges turizmus el nem oszlatta ezt az illúziót.

- *A London School of Economicsban, Anthony D. Smith tanítványaként doktorált. Doktori tézise 1997-ben jelent meg Londonban A baszkok, katalánok és Spanyolország: a nacionalista mobilizálás alternatív útjai címmel. Disszertációja mennyiben tekinthető a katalán nyelv korábban elkezdett szociolingvisztikai vizsgálata folytatásának?*

- A nyelv elemzése könyvemben valóban központi helyen áll. És arra a következtetésre jutottam, hogy differenciált, közös kultúra hiányában a nacionalista mozgalom feltehetően töredezetebb és hajlamosabb populista, erőszakos manipulációkhoz folyamodni. Röviden: az egységes, mobilizációs platform kiépítéséhez nélkülözhetetlen egy virágzó kultúra, ez esetben a katalán nyelv, míg a jellegzetes közös kultúra hiánya - és itt a baszkokra utalok, akiknek kultúráját erőteljesen asszimilálták - a külső és belső konfliktusok táptalaját teremti meg. Az élő, differenciált kultúra képes arra, hogy kifele és befele egyaránt kommunikációs

hídként szolgáljon, míg ha ez hiányzik, helyét az erőszak veszi át. Tehát maga az erőszak válik nyelvvé, egyfajta kommunikációs bázissá. Ez a látszólagos ellentmondás - hogy tudniillik minél differenciáltabb és jellegzetesebb egy kultúra, annál nagyobb lehetőség van az etnikai feszültségek békés és kreatív kimenetelű rendezésére, és ugyanez igaz fordítva is - nacionalista közegben működik. Valójában a nacionalizmus feltételezi és megköveteli a társadalom bizonyos fokú homogeneitását, vagy hogy Gellnert idézzem, „az emberek ma csak olyan politikai egységekben tudnak kényelmesen élni, amelyek biztosítják az övékkel egyező kultúra fenntartását”. Ezért a nacionalisták a nemzetet szerves egészként fogják fel. A változatosság, a másféleség érdektelen számukra, míg az egység, az egyneműség elsődleges és megkérdőjelezhetetlen. Az egység hangsúlyozása tehát a nacionalista retorika középpontjában áll, még akkor is, ha ez az egység csupán a nacionalisták találmánya - azaz leginkább akkor.

- *A nacionalizmussal foglalkozó elméletek mennyiben segíthetik térségünk etnikai feszültségeinek megértését és kezelését?*

- Alaptétel, hogy a társadalmi homogenizáció elkerülhetetlen velejárója a pusztítás. Ez minden kontinensen, minden időben érvényes. De míg Nyugat-Európában a homogenizációt az állam vezérelte felülről, Kelet-Európában ez a folyamat időben fordítva zajlott. Hogy újra Gellnert parafrázzam, a nemzetállamok vagy a már létező államok és/vagy magaskultúrák körül formálódtak, vagy pedig a népi hagyományokból kialakult egy olyan, a továbbiakban normatív hagyományként tisztelt magaskultúra, amely új állam alapjául szolgálhatott. Ez utóbbi esetben a nemzettudatot és az emlékezést etnográfiai kutatások, felfedezések kodifikációja és invenciója révén kellett kialakítani. Ez kötelező volt. Az előbbi esetben azonban a népi hagyomány, ahelyett, hogy a kollektív emlékezet előterébe került volna, feledésre ítéltetett. „Keleten arra emlékeznek, ami sohasem történt meg, Nyugaton pedig elfelejtik azt, ami volt”, mondja Gellner.

Annak ellenére, hogy Kelet-Európában a közösségek fennmaradását hirdetik, a német és a kelet-európai nacionalizmusok hasonló utat jártak be: a történelem újraírására gondolok, amely az új elitkultúrák standardizálásával és tulajdonképpen a népi kultúrák lerombolásával járt. Ez a lavinaszerű folyamat az államon belül etnikai tisztogatáshoz, az államon kívül pedig háborúkhöz vezetett.

- *Szem előtt tartva a nyugati és keleti nacionalizmusmodellek közötti, fent leírt különbségeket, hogyan értékeli a jugoszláv háborúra adott nyugati válaszokat?*

- A kormányok többsége, különösen, ha nagyhatalmakról van szó, egyöntetűen veszélynek tartja az elszakadást. Ez az elszakadásellenes Szent Szövetség nem azén indokolt, mert az elszakadás egy feltételezett dominóeffektushoz vezethet, hanem inkább azért, mert az esetek többségében nem nyújt megoldást az öt előidéző problémákra. Ellenkezőleg, éppen mivel a homogén nemzetállam modelljét ismétli, jobbra a problémák újratermeléséhez vezet. Ám ez az elszakadástól való általános félelem nem számol két alapvető tényezővel: az egyik általános jellegű, a másik sajátos és a jugoszláv esethez kapcsolható. A kérdés általánosítható vonatkozása az, hogy az egység mindenáron való megkövetelése törvényesíti az állami erőszakot és elnyomást. Azaz, ha az elszakadás megakadályozására bármilyen eszköz bevethető, és nemzetközileg elfogadott, akkor végső soron a brutális erőszak alkalmazása is indokolható. Ez történt Jugoszlávia és számtalan más ország esetében, amikor a nemzetközi közösség némán nézte végig az egy ország területi integritása és önrendelkezésének sérthetlensége nevében elkövetett gyilkolásokat. E cinkosságot illeti első számú kritikám a Nyugatnak, a jugoszláv háborúhoz való hozzáállása miatt.

A második - és ezzel a sajátos jugoszláviai problematikát érintem - azt a feltételezést illeti, hogy minden elszakadást sürgető mozgalom elkerülhetetlenül a csökönyös és rebellis perifériához kötődik, míg a központi államnak magától értetődően homogénnek és egységesnek kell lennie. A valóság viszont az, hogy bár a jugoszláv hadsereg többé-kevésbé

elkötelezte magát az ország integritásának megóvására, a Milosevics-rendszer célja nem ez volt. Az ország területi integritását hangsúlyozó retorikája ellenére Belgrád ki nem mondott célja Nagy-Szerbia megtisztítása volt a környező etnikumoktól és „fertőző” kulturális befolyásoktól. A Nyugat elfogadta Milosevicsnek az ország egységére vonatkozó retorikáját mint valódi elkötelezettséget. Ám a Milosevics-rendszer ehelyett egy klasszikusnak nevezhető terrorkampányt indított közösségi gyűlölködésre való bujtogatással, az emberek közötti korlátok felállításával és az erőszak brutális alkalmazásával, új identitások és ezzel együtt az új határok kialakítása céljából, miközben felszámolták a helyi etnikai és vallási együttélés lehetőségét. De a hagyományos gerillaharcokkal ellentétben, ahol kevés fegyverrel harcolnak erősen ellenséges közegben, és ahol a tömegkommunikáció megszerzésének lehetősége teljességgel kizárt, a szerb nacionalistáknak rendelkezésükre áll a balkáni térség legerősebb állama. Az eredmény, mint tudjuk, népirtás. És ez a népirtás valószínűleg még nagyobb mértékű lett volna a nemzetközi közösség megkésett beavatkozása nélkül.

A Nyugat magatartásának van végül egy említésre méltó harmadik eleme is, nevezetesen a nyugati elit hihetetlen önlegitimáló retorikája, hamis racionalizálása, bűnbakkeresése és történelemhamisítása. Mindez annak érdekében, hogy a háború elején elkövetett hibákat kimagyarázza, eltussolja. Egy nemrégiben megjelent, e kérdéstről írott monográfiámban azzal próbálkozom, hogy felfedjem azt a széles körben elterjedt és tulajdonképpen a Milosevics köréből származó mítoszt, miszerint a háború kitöréséért Németország felelős, mert elsőként ismerte el Szlovénia és Horvátország függetlenségét. Bár ez az interpretáció teljességgel hamis, mégis elevenen él tovább mind az egyetemi, mind a politikai körökben.

- *Mi a véleménye a Nyugat hozzáállásáról a koszovói helyzethez?*

- Nem szívesen beszélek most folyó eseményekről. Úgy tűnik, hogy a jelentős nyugati tévétársaságoktól és újságoktól megtagadták a koszovói jelenlét lehetőségét, és ha ez így marad, akkor álmunkat ezúttal nem fogják zavarni a borzalmas pusztítás televíziós közvetített képei. Míg a Szarajevó elleni támadásokat minden nagy tévétársaság közvetítette, egy Pristina elleni támadás esetében erről nem lenne szó. Akárcsak a csecsenföldi Groznij esetében, elképzelhető, hogy Pristina teljes lerombolásának kevesebb következménye lenne, mint Szarajevó ostromának. De ezek csupán spekulációk.. Végző soron minden a nyugati vezető politikusok spekulációin áll vagy bukik, illetve azon, hogy milyen közel vannak egyes helyeken a választások. Ez cinikusan hangzik, de teljességgel reális helyzetkép.

- *Az egyesült államokbeli Cornell Universityt követően a budapesti Közép-Európa Egyetemen oktat. Vajon közép-európai tartózkodása befolyásolta a nacionalizmusról vallott nézeteit??*

- Természetesen. E tapasztalatok valószínűleg a későbbiekben képezik majd vizsgálódásaim tárgyát. A benyomásom az, hogy Kelet-Európában a kommunizmus mindent lerombolt, amit lerombolhatott, és így a kelet-európai országoknak hosszú időbe fog telni a megújulás. Gazdaságközpontú világunkban a hangsúlyt rendszerint a gazdasági tényezőkre teszik a helyzet megítélésében, ám ez természetesen a bajoknak csupán egyik orvossága. Valójában nincsen gazdaság kultúra nélkül, és kultúrán én nem csupán egy sor kialakult gyakorlatot, normát, attitűdöket és értékeket értek, hanem egy csoport képességét arra, hogy kreatív legyen. A kreativitás pedig bátor kockázatvállalással jár. Ez azonban a volt kommunista országokban majdhogynem teljesen eltűnt a legtöbb területen. Az emberek nagy többsége hozzászokott a passzivitáshoz, konformizmushoz és az uralkodó normák kritikátlan elfogadásához. Pillanatnyilag a kelet-európai gazdaságok a nyugati, értsd: amerikai érdekek passzív befogadói. A másik oldalon viszont szokássá vált a keleti dolgokkal lenézően bánni. Ez a helyzet pedig fokozott frusztrációt és türelmetlenséget teremt, amely aztán könnyen a nacionalizmus termőtalajává válik.

Azt hiszem, hogy kulturális vonatkozásban a vasfüggöny sohasem szűnt meg létezni. És amit a függönynek ezen az oldalán termelnek, az gyakorta a másik oldalon már létezőnek

puszta utánzata. A Nyugathoz való felzárkózás itt minden mást kizáró imperatívusz, holott utánzás útján lehetetlen felzárkózni, mert ez valójában az elmaradottságot termeli újra. A versenyképesség megteremtése inkább a hagyományokra való támaszkodás és az innováció együtteséből fakad, mintsem merő utánzásból. Azt tapasztalom, hogy a kommunizmust nem a demokrácia, hanem a fogyasztói társadalom imádata váltotta fel. Az új fogyasztói társadalmak úgynevezett értékmentessége pedig szöges ellentétben áll a demokrácia minden elképzelésével. Hiszen demokráciát gyakorolni, akárcsak kultúrát művelni, olyan bátorságot követel, amely lehetővé teszi a belülről történő kritikát és megújulást. Ma azonban mind a fogyasztók, mind pedig a nacionalisták a kihívásokat kizárólag kívülről jövőnek képzelik el.

Az interjút készítette és fordította: Bíró Anna-Mária